

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

Այս տարուայ առեւտրական կրիզիսը, որ զգալի եղաւ ընդհանրապէս և ամբողջ Պարսկաստանում, վերջերս չափ լայն չափեր ընդունեց: Այդ առիթ է տալիս մեզ մի տեսութիւն տալ Պարսկաստանի արդիւնաբերութեան մասին և փորձել՝ պարզելու կրիզիսի մի քանի բնորոշ կողմերը:

Պարսկաստանը բաւական հարուստ երկիր է. նրա այս կամ այն գաւառները արդիւնաբերում են ահագին քանակութեամբ հում նիւթեր: Այդպէս, Խորասանը, ընդարձակ Մազանդարանը, Ղազրինը իր շրջակայքով տալիս են տարեկան մօտ մէկ միլիոն պուղ բամբակ, իսկ Ղօջանը, Մարաղան, Ուրմին, Բինարը և այլն արտադրում են էլ աւելի մեծ քանակութեամբ սաքզա, իր բոլոր տեսակներով: Ռաշտից, Թաւրիզից, Ղազրինից և այլ մասերից ստացւում են մեծ քանակութեամբ բրինձ և չոր մրգեր: Բացի վերի յիշուած հում նիւթերից Պարսկաստանը արդիւնագործում է գեղեցիկ գորգեր, պատրաստում է մորթիներ և այլն և այլն:

Սակայն Պարսկաստանը իր ներկայ կառավարութեան թոյլ և անհոգ վերաբերմունքի շնորհիւ զուրկ է մի շարք պայմաններից, որոնք նպաստում են երկրի արդիւնագործութեան զարգացման:

Այդպէս, օրինակ, չը կան հաղորդակցութեան միջոցներ. կանոնաւոր ճանապարհների, խճուղիների կատարեալ բացակայութիւն: Թաւրիզը, որ համարւում է Ատրպատականի կենտրոնական քաղաքը ու ամենավաճառաւորն է և միշտ էլ յարաբերութեան մէջ Ռուսաստանի հետ, չունի կարգին ճանապարհներ:

Ահա այս աստիճան բարձի թողի են արուած հաղորդակցութեան հասարակ միջոցները. ամենևին խօսք չի կարող լինել երկաթուղու մասին, որի հետքն անգամ չէ նշմարւում ամբողջ Պարսկաստանում: Ժողովուրդը տգէտ է, իրաւագուրկ, և հարս-

տաճարում. նա անկարող է իր սեփական նախաձեռնութեամբ Մի կանոնաւոր առևտրական կամ գործարանական ձեռնարկութիւն հիմնել, երկրի բնական հարստութիւնը սկսել են շահագործել և Եւրոպացիները. նրանց թիւը հետզհետէ աւելանում է:

Հէնց այժմ Պարսկաստանի գրէթէ բոլոր նշանաւոր կենտոններում, օր. Թեհրան, Թաւրիզ, Ռաշտ, Իսպահան և այլն, Վան եւրոպական վաճառականական ճիւղեր (ֆրանսիացի, հրէայ, ռուս, անգլիացի, ամերիկացի և այլն), որոնք արտահանում են անմշակ նիւթեր և ներմուծում պատրաստի ապրանք, Եւրոպացիները նոյն իսկ յատուկ գործարաններ են բանում Պարսկաստանի մէջ, ինչպէս գերմանական Զիգլեր ընկերութիւնը, որ իր սեփական գորգագործական գործարանում պատրաստում է և արտահանում մեծ քանակութեամբ գորգեր:

Հայերը զգացել են, որ եւրոպացիների մուտքը Պարսկաստան ոյժերի մի անհաւասար մրցում է առաջացնելու. վերջին տարիներս շատ զգալի եղաւ հայ վաճառականների մէջ ընկերութիւններ կազմելը, ինչպէս «Սեան», «Արամեան», «Արաքս», «Եղը. Թումանեաններ» և ուրիշ մանր ընկերութիւններ և վաճառականական տներ: Սրանք գրեթէ միայն արտահանութեամբ են զբաղւում. արտահանում են գլխաւորապէս Ռուսաստան հում նիւթեր, չոր մրգեր, գորգ և այլն: Հայ ընկերութիւնները թէև չունեն խոշոր կապիտալներ, բայց յամենայն դէպս վերջին տարիներս անադին քանակութեամբ անմշակ նիւթեր,—հարկւր հազարաւոր պուդերով բամբակ և սաբլա են արտահանում:

Մի քանի տարիների փայլուն յաջողութիւնը մեզանում շատերին չլացրեց և գրաւեց առևտրական ասպարէզը: Արհեստաւորները մէկիկ մէկիկ թողնում էին իրանց արհեստները և նետւում առևտրի գիրկը, անդամակցում այս կամ այն ընկերութեան կամ գործաւորի պաշտօն ստանձնում:

Անցեալ 1900—1901 տարուայ ընդհանուր կրիզիսը ազդեց և Պարսկաստանի վրայ: Այդ ուժեղ հարուածին ենթարկուեցին գրեթէ բոլոր ընկերութիւնները և վաճառականական տները, շատ աննշան բացառութեամբ: Մի քանի ընկերութիւններ անանկացան, շատերը միանգամայն քայքայուեցին, առևտուրը կանգնեց և միայն կենտրոնացաւ մի քանիսի ձեռքում: Կրիզիսը երկար շարունակուեց և ընդհանուր սարսափ տարածեց բոլոր արտահանողների վրայ:

Պարսկաստանի հայ վաճառականները վերջին տարիները արտակարգ յաջողութիւն ունեցան: Ահա հէնց դրանից խրախուսւած անցեալ տարի էլ աւելի մեծ չափով են արտահանում վերս յիշուած նիւթերից: Միմիայն խորասանի ինչափուր

և Սարգուստ քաղաքներից 300,000 պուղից աւելի բամբակ է արտահանուել, դեռ չենք ասում Մաղանդարանը և Պարսկաստանի ուրիշ մասերը, որ յայտնի քանակութիւն են տալիս, իսկ Ղաղբինից և Ղօչանից միմիայն անցեալ տարի հայ և պարսիկ վաճառականները արտահանել են 400,000 պուղ սարգաւ. դրա եռապատիկը դեռ աւելի արտահանուել է Մարաղայի չրջակայքից, Բինարից, Ուրմիի դաւառից և այլ մասերից: Չոր միլիոն, նուշ և բրինձ արտահանել են մօտ չորս միլիոն պուղ: Ահա այսպէս առատ է եղել արտահանութիւնը անցեալ տարի, դրա մէջ դեռ չի հաշուած եւրոպացի գործարանատէրերի արտահանածը, որ խոշոր քանակութիւն է կազմում անշուշտ:

Ինչպէս տեսնում էք հրապարակ հանած ապրանքը սովորականից շատ շատ է, ծախողների թիւը մեծ, բայց սպառողների պահանջը նոյնն է, ինչ առաջ էր: Բնականաբար, ապրանքների արժէքը իջնում է, այն էլ շատ զգալի չափով. յանկարծ բամբակի գինը 9 ու. 50 կոպ. իջնում է 6 ու. 80 կոպէկի, նոյն այդ համեմատութեամբ իջնում է և սարգայի արժէքը: Ոմանք հէնց այդ գներով ծախում են, իսկ շատերը, գլխաւորապէս մեծ ընկերակցութիւնները, երկար սպասում են, յոյս ունենալով, որ գները նորից կը բարձրանան: Սպասում են երկար, բայց ոչ միայն չի բարձրանում արժէքը, այլ աւելի ու աւելի իջնում: Մի կողմից այս հանգամանքը, միւս կողմից ընկերութիւնների մասնաձիւղերի անընդհատ կրկնուող պահանջները, անհրաժեշտ ծախքերը, դրանց աւելանալով և այն, որ հետզհետէ սկսնում, փչանում է սարգան, գլխաւորապէս Ղօչանի սարգան, — այդ բոլորը ստիպում են շատերին վաճառել արտահանած ապրանքը գրէթէ կէս գնի: Հարուածը չափազանց խիստ էր և թողած տպաւորութիւնը սարսափեցնում էր ամենքին, ահ ու դող սփռում ամենուրեք:

Այստեղ պէտք է և այս երևոյթը շեշտել, որ նկատելի էր բացառապէս անցեալ տարի չրջանին և որոշ մասով նպաստեց լայն չափով վնասուելուն, այդ այն է, որ շատ առևտրականներ, շուրջած անցեալ տարիների արտակարգ յաջողութիւնից, առել են ապրանքները սովորական գներից բարձր: Առևտուրը շահադիտական, սպեկուլիատիվ բնաւորութիւն ստացաւ. գները շատ աւելի բարձր էին քան իսկապէս արժէին:

Պէտք է ի նկատի ունենալ և այն որ ընկերութիւնների մեծ մասը զուրկ է մեծ հիմնական դրամագլխից և մեծ 0/0 է վճարում վերցրած գումարների:

Դրամի նեղութիւնը այդպիսի ընկերութիւններ չէին կա-

ող երկար տանել, սնանկութիւնները անխուսափելի էին դառել: Փղը, Մէքայէլեանները, «Արաքս», «Սեւան», «Արամեան» ընկերութիւնները միանգամայն քայքայուել, պարտքերով ծանաթանուել էին, և վերջ ի վերջոյ սնանկացան:

Այս ընկերութիւնները մէջ աշխատում էին ստուար թուով գործաւորներ, որոնք սնանկութիւնների և առևտրի դադարման պատճառով դուրս մնացին: Վերջին ժամանակներս թաւրիգում ևն թուով գործակատարներ էին թափուել, շատերը պարապ էին, իսկ նրանք, որոնք անցեալ տարիների յաջող առևտրից արախուսուած թողել էին իրենց արհեստը և նետուել էին առևտրական ասպարէզը՝ էլի սկսում են իրենց նախկին ապա-
ով գործը:

Այս երկու տարի է որ թաւրիգի արհեստաւորների մէջ չափուել է «Արհեստաւորաց խնայողական ընկերութիւն»։ Այս ընկերութեանը մասնակցում են արհեստաւորները, գործաւոր-ները և ուսուցիչները։ Սա թէեւ այդքան ժամանակամիջոցում մի առանձին աչքի ընկնող գործ չէ կատարել, բայց յամենայն գէպս հիմքը դրուած է և կարող է ապագայում օգտակար դառնալ, եթէ իհարկէ մտածուած և լուրջ կերպով տարուի գործը, և գործի պիւլը անցնեն աւելի ընդունակ և հմուտ անձնաւորութիւններ։ Մինչեւ այժմ անդամների թիւը հասնում է մօտ 130-ի, և անդամակցելու համար իւրաքանչիւրը վճարում է 5 թուման (10 ա.), Գումարուած դրամը ի հարկէ շահնցնում են, օր. այժմ թեթեւ առևտուր են սկսել, նպատակ ունեն ապագայում աւելի ընդարձակ գործ սկսելու, իսկ արդիւնքի մի որոշ տոկոսը, օրինակ 100-ին 300/0 առանձին բաժին է կադմում և համարում է «խնայողական»։ Այդ «խնայողական» բաժնից չը պէտք է գործ ածուի մինչեւ առնուազն 5 տարի, որպէս զի մի որոշ գումար հաւաքուի։ Բայց ի հարկէ, թէ այս և թէ միւս բաժինը գործածութեան մէջ կը լինեն, և այսպէս տարեց տարի թէ «խնայողական» բաժինը առանձին կը շահնցընեն և թէ միւս բաժնի արդիւնքի յայտնի տոկոսը կ'աւելանայ դրա վրայ։ Առայժմ ընկերութիւնը ունի 1500 թուման դրամագլուխ։

«Արհեստաւորաց խնայողական» ընկերութեան նպատակն է *) օգնել արհեստաւորին, գործակատարին և իր այլ անդամներին կեանքի դժուար դէպքերում։ Օրինակ, հէնց այժմեան պայ-

*) Այս ընկերութեան կանոնադրութիւնը թէեւ զեռ տպուած չէ, բայց ես կարգացի նրա ձեռագիր մատենաները և իմացալ արձանագրուած որոշումներն ու նպատակը:

մաններում, երբ գործակատարը պաշտօն չունի, ընկերութիւնը կ'աշխատէ պաշտօն գտնել նրա համար, կամ մի որոշ գումար տալ նրան՝ ձեռնտու տոկոսով գործ սկսելու համար: Եթէ հիւանդ է արհեստաւորը, անկարող է աշխատել և աշխատող ուրիշ ձեռք չը կայ, ընկերութիւնը պարտաւորուած է խնամել նրան, օգնութեան հասնել, իսկ անդամը պէտք է նոյն գումարը հասցնի ընկերութեանը առողջանալուց յետոյ, երբ գործի կը մտնի, աշխատանք կը սկսի: Մի խօսքով, ընկերութիւնը պարտք է զգում օգնութեան հասնել օգնութեան կարօտ իր ամեն մի անդամին, լինի նա ուսուցիչ, գործակատար և թէ արհեստաւոր: Այս բոլոր դէպքերումն էլ, որ յիշեցինք, տրւում է «խնայողական» բաժնից, միւս բաժինը միշտ մնում է գործածութեան մէջ:

Բայի վերել յիշած հանգամանքները և կրիզիսը, ինչպէս իրանք են ասում, որոշ չափով ազդեցութիւն են ունեցել արհեստաւորաց «խնայողական» ընկերութեան կազմակերպութեան գործում նաև եւրոպական բանուորական ընկերութիւնները: Ահա երեք տարի է, որ կազմուել է և մի ուրիշ ընկերութիւն, որ կոչւում է «Արագած»: Այս ընկերութեանը մասնակցում են միմիայն արհեստաւորները և գործակատարները. սրա նպատակն էլ նոյն է, և համարեա նոյն հիմքերով է առաջ տարւում գործը, ինչպէս որ տեսանք արհեստաւորաց խնայողական ընկերութեան վերաբերմամբ: Բայց այս ընկերութեան անդամութեան է 50 թուման (100 ռ.), մի գումար, որ մեծամասնութեան համար մատչելի չէ. և հէնց դրան պէտք է վերագրել այն, որ «Արագածը» չատ քիչ անդամներ ունի, այն է՝ 30—50:

Յանկալի է, որ առհասարակ ընկերակցութիւններ կազմուելու ոգին որքան կարելի է լայն տարածուի պարսկաստանցիների կեանքում: Այս ոգին և ժամանակակից պահանջներին համեմատ կրթութիւնը միայն կարող են խելացի հիմքերի վրայ դնել պարսկահայերի տնտեսական գործունէութիւնը:

ԵՐ. ՖԲԱՆԳԵԱՆ